

ISSN 1728-550X

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казакский национальный педагогический университет имени Абая

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК

«Халықаралық өмір және саясат» сериясы
Серия «Международная жизнь и политика»

№ 2 (25), 2011

Алматы

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті
Казахский национальный педагогический университет имени Абая

ХАБАРШЫ ВЕСТНИК

«Халықаралық өмір және саясат» сериясы
Серия «Международная жизнь и политика»

№ 2 (25), 2011

Алматы, 2011

Абай атындағы ҚазҰПУ
КІТАПХАНАСЫ
БИБЛИОТЕКА
ҚазНПУ имени Абая

Инв. №

Хабаршы. «Халықаралық өмір және саясат» сериясы. - Алматы: Абай атындағы ҚазҰПУ. - 2011. - № 2 (25). – 104 бет.

Вестник. Серия «Международная жизнь и политика». - Алматы: КазНПУ им.Абая. - 2011. - № 2 (25). - 104 с.

Бас редактор

ҚР ХҒА акад., тар.ғыл.д., проф. Е.А. КУЗНЕЦОВ

Редакция алқасы:

*саяси ғыл.д., доцент Ж.К. Симтиков,
аға оқытушы А.К. Көлбаев (жауапты хатшы),
тар.ғыл.д., проф. С.З. Нарматов,
саяси ғыл.д., проф. Ж.Р. Жабина,
саяси ғыл.д., проф. С.Ш. Мұсатаев,
заң ғыл.к., доц. А.А. Сабитова*

Главный редактор

акад. МАН ВШ, д.и.н., проф. Е.А. КУЗНЕЦОВ

Редакционная коллегия:

*д.полит.н., доцент Ж.К. Симтиков,
ст.преподаватель А.К. Кульбаев (ответ.секретарь),
д.и.н., проф. С.З. Нарматов,
д.полит.н., проф. Ж.Р. Жабина,
д.полит.н., проф. С.Ш. Мусатаев,
к.ю.н., доц. А.А. Сабитова*

Қ. М. Симтиков
иностранных языков

ЖАҢА ӘЛЕМДЕГІ ЖАҢА ҚАЗАҚСТАН НОВЫЙ КАЗАХСТАН В НОВОМ МИРЕ

ЖАСТАРДЫҢ АЗАМАТТЫҚ ҰСТАНЫМДЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ

Ж.Қ. Симтиков - *кадр. М. Ә. Қашымов*
саяси ғыл.д., профессор

Ұлттық мәдениет - халықтың өзін-өзі тұрақты дамытып қана қоймай және оның барлық әрекеттеріне негіздеме беретін әсіресе, жастардың асқақ мұраттарын қалыптастыратын рухани ізденіс аймағы. Ұлтымыздың мәдениетін дүниетанымын зерделеудегі басты мәселе біздің өскелең ұрпаққа басқа елдермен тең боларлық рухани қор жинай алдық па деген сұраққа барып тірелетіні рас.

Кеңестер Одағының өмір сүруін тоқтатып жойылуына байланысты Одақтағы Республикалардың әрқайсысы жеке мемлекет болып қалыптасты, халықтардың ұлттық сана-сезімдері қалыптасты. Бұл процестің ерекшелігі, ұлттық сана-сезімнің дамуы нәтижесі Кеңестер Одағы халықтарын біріктірген татулықтың, ұйымшылдықтың жойылуына, бұрынғыдай бағалы, рухани құндылықтардың келуіне әкеліп соқтырды. Бұл орайда, біріншіден, ұлттық сананың жеке адамдағы қалыптасуының объективті қажеттілігін іздеуді атап өткен жөн. Барабарлық өзіндік мәдени, лингвистикалық, және басқа да ерекшеліктер басқа топтардан ерекшелендіріп те байланыстыра да отырып ниеттестікті білдіріп тұруы қажет [1]. Оны жүзеге асыруда жеке адамдағы ұлттық сананың қалыптасуы іштей және сырттай, этникалық және азаматтық ұстанымдармен тығыз байланысты.

Біз мемлекет туралы айтқанда, тек оның жері туралы ғана емес, сонымен қатар, барлық саяси-құқықтық қатынастары туралы, әлеуметтік, рухани-мәдени бастамалары туралы да айтуымыз керек. Себебі, дәл осы құндылықтар негізінде қоғам толыққанды жүйеде қалыптасады. Мемлекеттің саяси-құқықтық білімін дамыту - өзінше бөлек мәселе. Бұл мәселе ХҮ ғасырда бастау алғаны белгілі.

Кеңес Одағының жойылуынан кейін, Қазақстан Республикасы егемендік алды, дамыған, демократиялық қоғам құру жолы тандалды. Еліміздің тұңғыш Президенті Н.Ә. Назарбаев көрсеткендей модернизацияға, тәуелсіздікке, демократияға барар жолда біз көптеген

қиыншылықтар мен қатар теңдессіз үлкен жетістіктерге жеттік. Алайда, бүгінде бұл құндылықтардың тұрақты, динамикалық **тұрғыда** жүйелі түрде дамуы қажет. Ол үшін ең алдымен ұлттың тарихи санасына ықпал етіп, оны қайта жаңғырту қажеттігі сөзсіз.

КСРО кезеңінде қарапайым халық тек КСРО тарихын оқуы тиіс болды. Сондықтан саны жағынан өзі аз қазақстандықтар өз елінің тарихын білмеді. Ол әсіресе аз халықтар арасында терең тамыр жайып, адамзат баласының еркін дамуына кері әсерін тигізбей қоймады. Осының бәрі енді жүздеген жылдар бойы ұлттық мемлекет пен тәуелсіздік жолындағы күрес тарихының байланысын терең зерделей отырып қарауды қажет етеді. Бүгінгі таңдағы Қазақстандықтардың ХХ ғасыр соңындағы ерекшелігіне сай тәуелсіздік үшін күресін дамыту мемлекеттің өркендеуіне үлкен себін тигізді [2].

Әр ұлттың тарихи тағдыры, елдігі жай ғана қоршаған ортаға, физикалық табиғатқа емес, сондай-ақ ұрпақаралық салт дәстүр сабақтастығына, мәдени-рухани құндылықтардың дамуына, ұлттық мінездің қалыптасуына, халықаралық байланыстың әсеріне, мәдени-рухани құндылықтардың өміршеңдігі мен оның өзара жалғастығына жасампаздығына байланысты болады.

Қазақ халқы КСРО құрамына кіруден бастап ұлттық ой-сананы үздіксіз алға қарай дамыту мүмкіндіктерінен қол үзіп қалады. 1920 жылы РСФСР құрамында Қазақстанға еш қажетті талаптарға сай, Егеменді Республикаға ұлт өкіліне сай болған жоқ. Бірақ, күштеу мен көзбояушылық жолмен әр ұлттылық жүйе, орталығына күш салысып та этникаға, қозғалыс орталығына қызмет ету, ұлтқа деген үмітін арттыру, ұлтқа деген дұрыс көзқарасын білдіру, мойындату еді. «Ұлттық экономика», «Ұлттық мәдениет», «Ұлттық маман» түсінігі өз мазмұндарын жоғалтты. Мазмұндас ұғым өзінің анықтаушы, жаңа ұғым енгізу ұлттық ортадағы ерекше мәселесі. Ұлтқа деген сезім, көзқарастар пайда болғанда, жергілікті мемлекеттік- патриот жүйесі және оның ой-талқылары қиын соққы болғаны пролитарлық әр ұлттық және советтік патриоттыққа бағытталған.

Ресей империясы бізге шеттегі аймақтарға территориялық жағынан қашықтау болуына байланысты революция мен коммунизм ұғымы сияқты ой-пікірлері арқылы санамызға ерекше әсер еткені тарихтан мәлім.

Егер Ресейде белгілі сатыдағы революция орнаса, онда ұлтқа империализм өте қиын, зұлымдықтың формасы орнайтын еді. Сонымен бірге, Қазақстанға тарихи мәдениеттің орнағылуы пролетариат мәдениеті көрінісінде байқалды. Бұл жағдайлар біздің ортаға белгілі сатымен даму жағымен артта қала бастады.

Зерттеу нәтижесі көрсетіп отырғандай [3], бүгінгі таңда жаңа мәдени құндылықтардың мәдени ара қашықтығы мен типтік тұрғыдағы этносаралық ұқсастықтардың пайда болғанын айтуға болады. Мәдени этносаралық қарым-қатынаста бұл өзгеріс әсіресе жастар арасында ерекше байқалады. Басты факторлар өзгеріске келтірген қолданыстармен байланысты жаңа азаматтықты құрастырушы талғамдар ұлттық қолданыста жаңа формалық негізі. Сонымен, 46% пайыз жастар өздерін мұсылман дініндеміз деп есептесе, ал 40,2% пайызы өздерін ұлт өкілдеріміз деп есептейді екен. Берілген ерекше мінездеме мәлімет көп тұрғыда қазақ ұлтының жастарына қатысты.

Ал егер қазақ жастары арасында ұлттық және діни факторлар алдыңғы қатарға шықса, орыс ұлты жастарының арасында тілдік және территориялық факторлар жетекші рөл атқаратынын байқауымызға болады. Байқап отырғандай этнос арасындағы мәдени алшақтық бір ғана азаматтық қоғамды қалыптастыру мәселесінің өзінде едәуір байқалады.

Осылайша, қалыптасып келе жатқан қоғамда мәдени фактордың үлкен рөл атқаратынына күмәніміз жоқ.

Біздің базадағы талап бойынша интеграциялық этика жалпы азаматтық болуы шарт, саяси өз құқығы, халық өмірі, Қазақстан мемлекетінің жалпы айтқанда басты идеологиялық қызметтік этика саласында ғана емес, сонымен қатар азаматтық өзіндік көзқарас болуы шарт [4].

Қазақстанда жаңа азаматтықты қалыптастыру процесі мемлекеттіктің басты ең бір көкейкесті, өзекті мәселесі болмақ. Қазіргі кезде көкейкесті ерекше туындаған мәселе ол жастар арасындағы мемлекеттіктің бізге қандай қымбат екенін, ортақ жалпы мемлекет ұғымына көңіл бөлу. Қазақстанның өркенденуі, прогрессивті тұрғыда алға жылжуы көбінесе ол мемлекеттің гүлденуіне жастардың қандай қарқынмен, қандай азаматтық көзқараспен қараса, алдағы жас ұрпақ та солай қарайды.

Жалпы жастардың құлықтары олардың тұжырым болжамдары азаматтық ой-санамен тікелей байланыста және өз құқығын білуіне, сауаттылығына қарай белгілі болады. Қазақстан халқы оның болашақ жағдайы, тарихи дамуға сай келмейтін құлыққа жағымсыз қайдағы жаңа этникалық ортада емес азаматтық ұстанымы қалыптасқан жастардың қолында. Қандай да болсын мемлекеттің жалпы міндеттерінің бірі және бастысы - бізге белгілі ашық азаматтық қоғамда, оның бүкіл тарихи жүріп өткен жолы, бағдары мен күші мемлекетке ғана емес барлық азаматтарға түсінікті әрі мәлім болуы тиіс. Сонымен қатар міндетті түрде әсіресе азаматтықтың ең басты ерекшелігі оның даралығында. Ол

тәуелсіз Қазақстан мемлекетінің азаматтығы болмақ.

Зерттеу барысындағы сұрақ-жауаптың нәтижесі көрсетіп отырғандай, жастардың азаматтық деген ұғымға деген көзқарастарын төмендегі келтіріп отырған мысалдар арқылы байқауға болады. 82, 1% жастар Қазақстан Республикасымен өзін үзіліссіз азаматтық байланыста екендігін көрсетті. Ұлттық белгілерге қарай бөлуде шамалы айырмашылық бар.

Өздерін Қазақстан азаматы ретінде 91, 4% пайыз қазақтар, 70% пайыз орыстар, және 71, 4% басқа ұлт өкілдері көрсеткен. Халықтың орналасу типіне байланысты ауыл тұрғындары арасында жүргізілген сұрақ-жауап, сауалнамаға (84, 2%) облыс орталығы (81, 7 % кішігірім қалаларда 81, 7%) көрсеткен. Жастардың әр түрлі жастағы тобы бірдей өздерінің азаматтықтарын Қазақстанмен байланыстырған. Жастардың көпшілігі өздерінің азаматтық белсенділігін былайша көрсеткен. Алматы облысында тіркелген олар (92%), Жамбыл облысы (95, 3%), Қызылорда облысы (96%), Қарағанды (88, 7%), Оңтүстік Қазақстан облысы (87, 7%), көрсеткен [5]. Неғұрлым азаматтығы бар жастар көп болса, сол мемлекет тұрақты және динамикалық тұрғыда дамудың прогрессивті процесін бастан кешіреді. Жастардың пікіріне сүйене отырып, бұл көрсеткіштер жастардың негізінде құрылған мемлекеттің дамуындағы алғашқы этаптың аяқталғанын дәлелдейді.

Алайда, өз-өзін жетілдіру процесіндегі қиындықтардың болуы себепті, бұл жеке тұлғаны қалыптастыруға кедергі бола алмайды. Зерттеудің көрсеткен нәтижесі бойынша Қазақстандағы жеке тұлғаны қалыптастыру басқа ұлттарға, соның ішінде орыс ұлты өкілдері қысалында әлсіз дамығандығын байқатты. Азаматтық жеке тұлғаны қалыптастырудың ең төмен деңгейдегі көрсеткіші Солтүстік Қазақстан облысында (61, 7%) және Астана қаласында (65, 1%) екені анықталды.

Қазақстандағы жастардың 1,2%-ы өздерін Ресей азаматтарымыз деп есептейді. Қазақтардың ішінде мұндайлардың саны 0, 4%-ға дейін жетеді. Қазақстандағы орыстар өздерін Қазақстанның азаматы деп есептейді, яғни орыстардың ішінде егеменді Қазақстанда өздерін жеке тұлға ретінде қалыптасушылардың дәйекті түрдегі саны бүкіл халықтың 25%-ын құрайды.

Сұрақ-жауаптың нәтижесі бойынша өздерін Кеңес өкіметі кезіндегі тұлға деп танушы жастар саны 5,9%-ті құрайды. Өзін Кеңес азаматына жатқызушылардың ішіндегі орта жастағы жастар (26-29 жас) - 70%, ал 26 жасқа дейінгі жастар - 4%-ды құрайды. Сараптамаға сүйене отырып, біздің ойымызша бұл көзқарас әлеуметтік жағдайларға материалдық жағдайлар, (әлеуметтік қорғау, ақысыз білім беру, ақысыз емдеу), сондай-ақ этнодемографиялық ерекшеліктерге байланысты

қалыптасқан. Берілген категорияға нақтыланғандардың ішінде орыс ұлтынан 11,8% қарапайым шаруа отбасыларынан 10% анықталады.

Өмір тәжірибесінен байқағанымыздай халықтың менталитет, азаматтық адамда бірдей қалыптаспайды. Олардың қалыптасуы әлеуметтік тәжірибенің, терең білімінің болуына байланысты. Бұл байланыста азаматтық патриотизм, ұлттық бірлік, қазақ ұлтының айналасына жаңа халықтың құрамының жиылуы негізгі ұғымға ие болып отыр. Сұхбат алудың социометриялық мәліметтері жастардың 81,3%-ы «Отан» ұғымын Қазақстанмен байланыстырады.

Ұлттық тұрғыдан топтастырылғанда мынадай ереже анықталды: «Елде өзінің жалғыз отаны деп білетіндер» қазақ жастарының 92,8%-н құрады, ал орыс жастарының 65,9%-н құрады. Берілген көзқарасты қолдайтын ауыл халқы да назардан тыс қалған жоқ. Олардың 85,8% сондай постриттық сезім иелері. Тұланы қалыптастыру халықтың білім алуына байланысты: неғұрлым білім беру жоғары дәрежеде болса, соғұрлым Отан және Қазақстан ұғымдарын біртұтас деп қабылдаушылар саны көп.

Жастардың 7,7%-ның бұл туралы түсінігі Кеңестік заманмен байланысты. Отан сөзінің мағынасын белгілі-бір аймақпен ғана байланыстырушылар халықтың 3%-ын құрайды. Жүргізілген зерттеулердің көрсетуі бойынша республика халқының 2%-ға жуығы Отан ұғымын Ресей мен ТМД-ның басқа республикаларымен байланыстырады, яғни Қазақстанды отанымыз деп есептейді. (15-23 жас аралығындағылар) әсіресе Солтүстік Қазақстан облысы (10,4%) мен Павлодар облысының жастарының (6,5%) Отанға деген көзқарастары жоғары деңгейде бағаланды.

Азаматтық тұлғаны қалыптастыруды талдау процесінің нәтижесі көрсеткіштің жуық арада жоғарылай қоймайтынын көрсетті.

Осылайша, белгіленген дәйектер мен Қазақстанды Отаны ретінде бағалаушы жастардың жеке тұлғаны қалыптастыру заңдылықтары Қазақстан мемлекетінің күшеюінде үлкен рөл атқарады. Осыны сезінгенде ғана жастар патриот, нағыз азамат бола алады. Бүгінгі таңда жастардың азаматтық тұлғаны қалыптастыруы тәуір нәтиже көрсетуде. Жастардың көпшілігі өздерінің Отаны Қазақстан деп біледі. Сонымен қатар, Қазақстанды Отан ретінде бағалаушыларда аз емес.

Қазақстанның мемлекеттік дәрежесін күшейтуде қазақ ұлты өкілдерінің аз болуы немесе көбейуі маңызды рөл атқарады. Қазіргі заманның жаңа талаптарына сай Отан ұғынымен байланысты бағаланатын құндылықтар сарапталуда.

Этностар арасындағы мәдени арақашықтықтың дәрежесін айқындайтын рухани және мәдени келісім орнатылуда.

Геосаяси жағдайдың өзгеруі Қазақстанның және басқа республикалардың егеменділігінің айнымас тұрақтылығына үлкен әсерін тигізді, КСРО заманындағы мәдени-ұлттық автономияның сталиндік жоспары жоғалды. Ол кезде барлық одақтас республикалар «мемлекеттік дәрежеде» болды, бірақ «тәуелсіздік» туралы ешкімде тіс жарып айта алмады, өйткені бәрін орталық шешетін. Одақтың таралуы нәтижесінде онжылдықтар сайын жүргізілетін сессияларда тоқтатылды [6]. «Барлығымыз бір ғана кеңес халқына жатамыз» деген көзқарас теріс болып шықты.

Тарихи кезеңдер арқылы ұлттарды, халықтар арасындағы айырмашылықтар мен ұқсастықтарды жою жолымен іске асқан әкімшіл-әміршілдік жүйені қабылдауға әкеліп соқтырды. Мұндай жүйенің астында теориялық және тәжірибелік түрде де астыртын жүзеге асқан «орыстандыру» жасырынып жатты.

Өткен замандағы Қазақстандық жастардың мәдени-рухани келбеті осындай «ғылыми» ережелердің басшылығымен көрінгендігі енді ғана белгілі болды. Өкінішке орай, кеңестік дәуірдегі қоғамдық мәдени өмірдегі тәрбие беру ісі адамды өз ұлтының, өз тілінің ауылынан алшақтатуға арналған. Мәселен, Қазақ азаматы құранмен, хадистермен қалай таныса алады? Ол қай жерден халықаралық балеттің жетістіктерін көре алады? Оның киномотография әлемінің Филлини Бергман, Пазалини, Каппола тәрізді жарық жұлдыздардың фильмдерін көруге мүмкіншілігі болды ма? Қанша адамдар әлемдік мұражайларды аралай алды ма? Жас ұрпақ Үндістан, Қытай, Жапония, т.б. елдердің ұлы мәдениетімен таныса алды ма? Қазақстанның мәдени жағдайы осылай төмендеді. Сондай-ақ сталиндік «тілдік» саясаттың нәтижесінде ана тіліміздің жағдайы нашарлап кетті. Өзінің тарихи тамырынан айрылған халық ендігі кезекте қоғамдық өмірден қол үзіп, айуандықпен ойлап табылған саясаттың қолшоқпарына айналды. Бұл туралы Шыңғыс Айтматов «Боранды бекет» шығармасында «мәңгүрттік» деп көрсеткен еді. Бұл жолда қандай да болмасын мүмкіншіліктер пайдаланып (зорлау) үлкен қатер төніп тұрғандығын көрсетеді. Ұлттық-рухани мұрадан арылу әлемдік мәдениеттен арылтуға әкелетін сөзсіз дүние.

Қазақ халқының мәдени-рухани дамуына бағытталған зерттеулер ұлттық тілдің қолданылуы мен жағдайының нашарлап кеткендігін дәлелдей түсті. Мысалы, республикада ұзақ уақыт бойы қазақ сөздігінен ескірген ұлттық сөздер мен терминдерді орыс тілі мен шетел тілдерінен енген сөздер мен ауыстыру жұмыстары жасалды. Егер 1962 жылы жарық көрген «Қазақ тілінің қысқаша сөздігінде» шет тілден енген сөздер 15% болса, ал соңғы 2 томдық сөздікте 25%-ға дейін жетіп қалған.

Қазақ тілін кемсітудің екінші жолы ұлтаралық тілге көңілдің көп бөлінуінде. Мысалы, оқу бағдарламаларында 1-ші сыныптан бастап жоғары оқу орнын аяқтағанға дейін қазақ жастарына орыс тілін меңгеруге 3 670 сағат бөлінсе, ал ана тілі мен әдебиетті меңгеруге тек 1 675 сағат бөлінген.

Жоғары оқу орындарында 1991 жылдан бастап дәрістер қазақ, орыс, өзбек, неміс және ағылшын тілдерінде жүргізіліп келеді. Кеңестік дәуірде соның ішінде студенттердің 70%-ы орыс тілінде оқытылса, ал қазақ тілінде тек 30%-ы ғана оқытылды. Медициналық және техникалық оқу орындарында арнайы сабақтар орыс тілінде жүргізілді. Шын мәнісінде, орыс тілі жиылыстардың, жиналыстардың, съездердің негізгі тіліне айналды. Бүгінгі таңда ол жағдай мүлдем өзгерген деп толық айтуға болады.

Қазақ тілін саяси аренадан ығыстыру саясатының үшінші бағытын баспалар ағымдағы баспасөздерден анық көруге болады. Мысалы, 1980-1990 жылдар аралығында Қазақстан бойынша шығарылатын кітаптар саны тек орыс тілінде ғана 80%-ға жетті. Техникалық әдебиеттер мен оқулықтар тек қана орыс тілінде басылды. Мысалы, 1990 жылы орыс тілінде басылған кітаптар саны 18, 6 млн-ға жетті. «1998 жылы Қазақстан басылатын үн қағаздардың 1 425-нен орыс тілінде – 581, орыс және қазақ тілінде (аралас) - 514, орыс, қазақ және өзге тілдерде – 84 334 журналдардан; орыс тілінде – 147, орыс және қазақ тілінде (аралас) - 49, қазақ және өзге тілдерде – 64. Қазақстанда «Известия», «Комсомолская правда», «Аргументы и факты», «Новая газета», «Труд» сияқты үн қағаздар басылып шығарылса, ал Түркіменстан, Өзбекстанда ресейлік баспаларға толығымен шектеу салынған.

Қоғамдық кітапханаларда, мәдени орталықтарда, кәсіподақтарда, жоғары оқу орындарында орыс тіліндегі әдебиеттер қазақ тіліндегіге қарағанда 3-4 есе артық. Қазақстанның Ғылым Академиясында, философия, құқық, тарих, экономика, және археология институттарының жинақтарындағы қазақ тілінде жазылған ғылыми жұмыстар 6-7%-ды ғана құрайды. Ал республиканың кинотеатрларындағы қазақ тіліндегі көркем фильмдер 5%-дан асқан емес. Міне, осылайша қазақ тілінің қолдану аясы шектеліп қалды [7].

Бұл сараптамалық құжат Кеңестік кезеңдегі қазақстандағы қазақ тілінің барынша шектеліп, мәдени-рухани мұраның тежелуіне әбден жол ашылғандығының бірден-бір дәлелі.

Тарихи шындықтың шынайы келбетін көрсетпей тұрып, халықтың саяси тағдырына көз тастамайынша, әрине, бүгінгі таңдағы жас ұрпақтың рухани-мәдени өркендеуіне жол ашылуы мүмкін емес. Біздің ойымызша, тарихи білімділік ұрпақтар арасындағы тарихи үндестікті

танытады. Сонымен қатар тарихи мұра ұлттық әдет-ғұрыптың сақталуы мен этникалық тәртіптің қадағалауына үлкен септігін тигізеді.

Өкінішке орай, қазақ жастары ұзақ уақыт бойы тарихи шындықтан алшақ тәрбиеленді. Бұл түптеп келгенде қазақ жастарының халқының тарихы туралы мағлұматтан мүлдем тыс қалуына әкеліп соқтырды. КОКП тұсында қалыптасқан идеология шынайы тарих жан-жақтан бұрмаланып көрсетілді. Қарапайым халықтан тарихи дәлелдер мен оқиғалар тізбегі жасырылып, халқы жүріп өткен жолдар саяси тұрғыдан кемсітіліп тасталды. Бір сөзбен айтқанда, сол кездегі жастардың ой-өрісі империялық идеологияның шырмауынан маталып, одан арыла алмады.

Жүргізілген зерттеулер нәтижесі осындай қорытындыларды толығымен дәлелдеп берді. Жастардың ұлттық тарихтан алшақ болуына бірнеше себептер түрлі бағытпен жүзеге асты.

Солардың бірі болып алдымен жастарды әлемдік өркениеттегі халықтардың тарихын жекелеп оқытудан көрініс береді. Көбінесе 5-ші, 11-ші сыныптардың бағдарларында да жоғарыда айтылған оқиға қайталанылады. Яғни, орта мектептерде КСРО тарихын оқытуға 374 сағат, ал әлем тарихына 612 сағат бөлінген. Ал Қазақстан тарихын оқытуға 50 сағат, оның 16 сағаты факультативті түрде өтетін болған. Мысалы, 7 сыныпта 8 сағат ішінде алғашқы қауымдық құрылыстан XVII ғасыр аралығы оқытылса, ал 8 сыныпта 3 сағат ішінде XVII ғасырдан бастап XIX ғасыр аралығын оқытылуы тиіс еді. Мұндай жағдайларда қазақ жастары өз халқының тарихындағы ең маңызды оқиғалардан мүлдем хабарсыз алшақ қалды.

Екінші бағыт бұл қазақ жазбасын реформалау. Жастарды ұлттық-мәдени және рухани мұрадан бөле бастады. Сол кездегі араб жазбасынан бас тартқаннан кейін көпшілікке Құран оқуға да тыйым салынып, революцияға дейінгі бай әдебиеттен де тыс қалды. Мысалы, КСРО кезіндегі тарих институттарының архивтерінде арабша жазылған мәліметтер сақталып қалған. Осыған байланысты соңғы 70 жыл ішінде жазылған латын және кириллица жазбалары ортағасырлық мұраның тек бір бөлігі ғана болып табылады. Мысалы, Орталық Азия мен Қазақстанда кириллицада басылған 200 шығармалардың 30-мен ғана оқырмандар таныс бола алған. Алайда, бұл шығармалар басылым алдында түрлі сындарға тап болған. Мысалы, Әлішер Науаидың көптеген шығармаларының үштен бірі қысқартылып тіпті кейбіреулері жартысына дейін қысқартыған.

Осының барлығы бұқара халықтан ислам туралы шынайы ақпараттарды жасырып қалу мақсатында болды. Бүгінгі дінтанушылар, дәрігерлер, философтар, әл-Фарабидің, әл-Хорезмидің, Бируни, Ибн Синаның, Ұлықбектің шығармаларын түп нұсқадан оқи алмайды.

Себебі олар араб тілінде жазылған. Мұндай жағдайдың қалыптасуына ең біріншіден ресми идеология қақпанынан шыға алмаған таптық езгіде өмір сүрген ойшылдардың көзқарастары себеп болды. Бұған Фитраттың шығармашылығы мысал бола алады. Оның «Шыңғысхан», «Темір мазары», «Оғызхан», «Абдумуслим», «Абулфайзхан» атты шығармаларына жасалған сараптамалардан дүниетанымы элеуметтік тұрғыдан жетілген деп айту қиын.

Үшінші бағыт - өткен тарихи оқиғаларға дұрыс сипаттама мен бағаның берілмеуінде. Мысалы, Ресейдің Түркістанды жаулап алуы Түркістан құрлы Орталық Азия мен Қазақстан да Ресей отарына айналды. Ал тарихта бұл жағдай Орталық Азия мен Қазақстанды ағылшын империализмінен сақталып қалу үшін жасалды деп түсіндіріледі. Ал 1916 жылғы патшалық үкіметке қарсы бағытталған ұлт-азаттық көтерілісті патша саясатын түсінбеуден пайда болды деп сипаттайды. Сонымен қатар, КСРО-ның ұжымдастыру, репрессия саясаты да дұрыс суреттелмеген. 1937-1939 жылдар аралығында тек біздің республикамыздың өзінде-ақ мыңдаған адам сотталып, 6 мыңға жуығы ату жазасына кесілді. Ал, 1939-1953 жылдар аралығында 61,8 мың адам сотталып, 56,2 мыңы түрлі жазаларға ие болып, 7,1 мыңы атылып кетті. Алаш Орда, Қоқан автономиясы туралы деректер керісінше етіп көрсетілді.

А.Байтұрсынов, Ә.Бөкейханов, М.Шоқай, С.Қожанов, Н.Төрекұлов, Т.Рысқұлов аттары мүлдем естілмей кетті. Сол кездері қазақ әдебиетінің биік жұлдыздары Ш.Құдайбердиев, М.Дулатовтардың шығармалары жоқ болып, өз туған халқынан аластатылды. КСРО халықтарының өз тарихтарынан хабарсыз қалуы нәтижесінде жастардың тарихи ойлауына кері әсерін тигізді. Мысалы, 1990 жылдары студенттер арасында жүргізілген сұрақ-жауаптар нәтижесінде 85% өз тарихындағы елеулі оқиға деп Қазан төңкерісін атап өтсе, енді жартысы мүлдем ешнәрсе жауап бере алмады.

Ұлттық сананың ояну процесін сан ғасырлар тұкпірінен келе жатқан ұлттық салт пен дәстүрдің негізін зерттеуден бастаған жөн.

Ұлттық салт-дәстүрге баға бере отырып, ұлттық руханият негізінде әр халықтың өзіндік мінезін өзіндік мінез септігін туғызатынын көруге болады. Берілген зерттеулер, ұлттық бірлік пен ішкі ынтымақтастықтың негізгі әдет-ғұрыпты бағалауда жатқандығын дәлелдейді. Оларға деген құрмет ұлтаралық сыйластық пен түсінушіліктің негізі бола алады.

Қазақ жастары арасындағы ұлттық әдет-ғұрыпты ұстану өте жоғары дамыған. Бұны жас ұрпақтың мәдени-рухани даму жағынан өте күшті екендігін көрсетеді. Жастардың 72%-ы әр адам ұлттық

әдет-ғұрыпты сақтауы тиіс, себебі бұл әр пенденің өмірінде елеулі орын алады деп есептейді. Салт-дәстүрге деген мұндай көзқарас бүгінгі жағдайда жастар арасындағы көптеген мәселелерді шешуге, үлкенге деген сыйластықтың артуына үлкен септігін тигізуде.

Жас ұрпақты өзінің ұлттық тамырынан тағы бір жолы салт-дәстүрге феодализмнің қалдықтарын қосуда болды. Бұған халықтың санасы мен салтынан «Наурыз мейрамын» өшіру мысал бола алады, 1926 жылы бұл мейрамды діни бағыттағы мейрам деп ұлт санасынан өшіріп тасталды. Бірақ шын мәнінде бәріне белгілі болғандай бұл мейрам жаңа жылдың бастамасын білдірді.

Алайда, «Наурыз» бұл аймақта Ислам идеологиясының үстемдік ету барысында өшіріліп тасталды. IX ғасырда бұл мейрам қарапайым халық арасында кең өріс алды. Кеңес дәуірінде «Наурыз» мейрамын енгізуді бір жағынан ұлт тарихын дұрыс білмеумен түсіндірілсе, екінші жағынан оның саяси-идеологиялық мәні бар. Мұндай ұлттық тарихқа деген сыйластықтың болмауы тек мұнда ғана емес сонымен қатар өзге де салттардың жүзеге асуында байқалды.

Ұлттық салт-дәстүрді өзге шетелдік салт, соның ішінде кеңестік салтқа ауыстыру ұлтты мәңгірт етудің тағы бір жолы болып табылды. Мұндай шараларды халық та түрліше қабылдады. Ұлттық мәдениетке қол сұғу әбден байқалды. Ендігі арада халықты бір арнамен жүргізуді көздеді. Өзге мейрамдар халық өміріне күштеп енгізілді. Мысалы, 1987 жылғы сұрақ жауап бойынша Қазақстан халқының 93%-ы жаңа жылды ұжымдық және отбасылық мейрам деп санады, сол сияқты 8-наурыз – 80%-ы, 1-мамыр – 65%, 9-мамыр – 80%-ы.

Сондықтан да жоғарыда аталып өткен мейрамдар ел Президентінің күш жігерінің арқасында заңды түрде қабылданды. Осы жарлық бойынша 22-наурыз - «Наурыз», 16-желтоқсан – «Тәуелсіздік күні» болып жарияланды. Басқаша айтқанда, жаңа мемлекетте халықаралық мейрамдармен қатар мемлекеттік мейрамдар қайта жандана бастады. Бұлардың қандай идеология негізінде қалыптасқаны еске алына отырып, оларды болашақта қолдану жүзеге асырылды. Мысалы, Наурыз мейрамын ресми түрде тойлау туралы Елбасы Н.Ә. Назарбаев былай деп атап көрсетті: «Наурызды тойлау ұлттық салттың қайта өрлеуін танытады, жер мен табиғатқа үлкен сыйластықпен қараудың бастамасы. Мұндай белгілер барлық ұлттың жаңа үмітінің қайта көрсетеді. Сондықтан да ол бүкіл ұлттық мейрамға жатады» [8].

Қазір Наурыз - тойдың мәртебесімен қоса оның халықтық сипатында көтеретін кез жетті. Бұл үшін бірқатар шараларды қолға алған жөн сияқты. Айталық, әдетте жаңа жыл қарсаңында экономика,

әлеуметтік сала, мәдениет пен әдебиет салаларында берілетін атақтар мен наградаларды осы Наурыз қарсаңына көшірген жөн сияқты. Мемлекеттік «Мәдени мұра» бағдарламасының шеңберінде «Наурызнама» бағдарламасы жасалып жүзеге асырылса, ұлттық идеологиямызды қалыптастыру жолындағы елеулі қадам болмас па еді [9] - деген пікірді газет беттерінен жиі кездестіруге болады.

Жоғарыда айтылғанды қорытындылай келе жастар сана-сезімінің өсуі мәдени өркендеуінен бастау алатындығын атап өткен жөн. Республиканың нарықтық саясатқа өтуі жастар санасына ұлттық ой-санаға көңіл бөлуге бағытталған мемлекеттік саясаттың өзгергендігін көрсетеді. Бұл келесі факторлармен байланысты:

- біріншіден, меншік формаларының түрліше дамуымен жастар санасының адами құндылықтарға бағытталуы түбегейлі өзгерді;
- екіншіден, кеңес дәуірінің жетістіктері қайта бағаланып, соңғы 70 жыл ішіндегі мәдени жетістіктер қайта қарала бастады;
- үшіншіден, ұлттық құндылыққа көп көңіл бөліп, лақап ат жамылған құндылықтардан бас тартылуы тиіс.

Осыған байланысты, жастарды ұлттық - мәдени негізде тәрбиелейміз деп кереғар жағдайларға тап болуымыз мүмкін. Өткенге бас иіп, париархалдық жүйеге қайта ораламыз деп ислам мен шарифатты енгіземіз деп мәдени тәрбиенің кері бағытталуына әкелуі мүмкін.

Патриархалдық қатынастардың басым болуынан, жастар жөніндегі заңдар мен нормалар жойылуы мүмкін, бұл жастар мен ұлт, мемлекет арасындағы қатынастардың нашарлауына соқтырады. Модернизациясыз патриархалдық гуманизация, гармонизация қатынастарға әсер етеді. Бұл өз кезегіндегі ұлтшылдыққа, өркөкіректікке, шыдамсыздыққа әкеледі. Қазақстанның жастары ұлттық-мәдени белгілерін қайта жаңғырту – мемлекеттің жаңа экономикалық базасын құрудан да күрделі жұмыс. Бұның қиыншылығы: сана-сезімді, діни танымды, ойлау қабілетті өзгерту тез арада болатын мәселе емес.

Дегенмен, ересектерге қарағанда жастар мәдени-рухани өзгерістер процесінде ерекше жылдам және жақсы бейімделеді. Сонымен қатар КСРО-ның ыдырауына қарамастан, Қазақстанда әр түрлі ұлттардың достық, бауырмашыл, түсінушілік қатынастар сақталуда. Бұл әрине жастарға да қатысты.

Ұлтаралық қатынастар жас қазақстандықтардың азаматтық құрылымның катализаторы болып табылады.

Анықтамалардың қорытындысы бойынша жастардың санасында этносаралық қатынастардың 30, 9%-ы достық, 55, 9%-ы тыныштық сипатында болады. Осы жөнінде, ұлтаралық даудың туындау мүмкіндігі соңғы орында екенін айтып кету жөн. Соның ішінде, өзінің мекен-

